

РОЗДІЛ II

Дискурсознавство. Текстологія

УДК 81'42

Д. М. Каліщук – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Волинського державного університету імені Лесі Українки

До проблеми типології дискурсу

Роботу виконано на кафедрі прикладної лінгвістики ВДУ ім. Лесі Українки

У статті аналізується проблема типології дискурсу, розглядаються та систематизуються сучасні підходи до класифікації дискурсу на основі різноманітних критеріїв.

Ключові слова: дискурс, дискурсивний аналіз, типи дискурсу.

Kalishchuk D. M. On the Problem of Discourse Typology. The article focuses on the problem of typology of discourse. Modern approaches to the discourse classification based on different criteria have been considered and generalized.

Key words: discourse, discourse analysis, types of discourse.

Актуальність дослідження. У центрі уваги сучасної науки загалом та лінгвістики зокрема є дискурс як складний багатоплановий феномен, його теоретичні та прикладні проблеми, співвідношення вербального та позалінгвального в дискурсі, аналіз окремих видів дискурсу.

Дискурс вивчається філософією, семіотикою, соціальною психологією, теорією штучного інтелекту, літературознавством, теорією комунікації, а також різними напрямками лінгвістики: психолінгвістикою, когнітивною лінгвістикою, прагмалінгвістикою, етнолінгвістикою, лінгвокультурологією. Однак у різних науках і парадигмах самої лінгвістики в термін “дискурс” вкладаються різні значення. Нині не існує єдиного визначення, яке охоплює всі контексти вживання терміна “дискурс”, що, утім, навряд чи й можливо, оскільки дослідники, які ним користуються, нерідко виходять із несумісних позицій.

У другій половині ХХ ст., коли виникла й почала розвиватися теорія дискурсу, аналіз дискурсу спочатку асоціювався з лінгвістикою тексту. Як термін лінгвістики слово “дискурс” було уперше вжито З. Харрісом у 1952 році у статті, присвяченій аналізу мови реклами. Відтоді термін “дискурс” став вельми поширеним у сучасній лінгвістиці. У 1980–1990-х роках простежується швидкий ріст кількості досліджень, присвячених аналізу дискурсу. Водночас цей термін отримує різноманітні тлумачення та визначення.

Аналіз дискурсу – це міждисциплінарна галузь знань і здійснюється з різноманітних позицій. Проте всіх дослідників дискурсу об’єднують такі основні погляди: 1) статична модель мови є надто простою і не відповідає її природі; 2) динамічна модель мови повинна базуватися на комунікації, тобто спільній діяльності людей, які намагаються передати свої почуття, обмінятися ідеями й досвідом або вплинути одне на одного; 3) спілкування триває в комунікативних ситуаціях, які повинні розглядатися в культурному контексті; 4) центральна роль у комунікативній ситуації належить людям, а не засобам комунікації; 5) комунікація включає докомунікативну і посткомунікативну стадії; 6) текст як продукт комунікації має декілька вимірів, головними з яких є породження й інтерпретація тексту. Дискурс є явищем проміжного порядку між мовленням, спілкуванням, мовною поведінкою, з одного боку, та фіксованим текстом – з іншого боку [4, 231].

Постановка проблеми та процедура дослідження. Сучасний лінгвістичний аналіз дискурсу передбачає вирішення проблеми типології дискурсу. Питання про класифікацію, типи й різновиди дискурсу виходять на перший план. Велика кількість різних типологій дискурсу, пропонує сучасними дослідниками, є наслідком того, що в основу класифікацій покладено різні принципи. Як зазначає М. Л. Макаров, сьогодні “не все гаразд із критеріями визначення типів дискурсу, сфер і епізодів спілкування, – не всі типології можуть похвалитися логікою побудови класифікації, поки ще не систематизований емпіричний матеріал” [7, 210].

Т. ван Дейк розглядає такі різновиди дискурсу з позиції критичного дискурсивного аналізу: медіа-дискурс (media discourse), політичний дискурс (political discourse), медичний дискурс (medical discourse), судовий дискурс (courtroom discourse), освітній та науковий дискурс (discourse of education and science), корпоративний текст і мовлення (corporate text and talk) [3].

На думку В. І. Карасика, з позиції учасників спілкування (соціолінгвістичний підхід) усі види дискурсу розподіляються на особистісно- і статусно-орієнтований дискурс. У першому випадку учасники спілкування намагаються розкрити свій внутрішній світ адресату і зрозуміти адресата як особистість у всій багатогранності особистісних характеристик, у другому випадку комуніканти є представниками тієї чи іншої суспільної групи, виконують роль, передбачену комунікативною ситуацією. Особистісно-орієнтований дискурс виявляється у двох основних сферах спілкування – побутовій і буттєвій, при цьому побутове спілкування є генетично вихідним типом дискурсу, а буттєве виражається у вигляді художнього, філософського, міфологічного діалогу. Статусно орієнтований дискурс може бути інституційним та неінституційним, залежно від того, які суспільні інститути функціонують у соціумі в конкретний історичний проміжок часу. Для сучасного суспільства релевантні науковий, масово-інформаційний, політичний, релігійний, педагогічний, медичний, військовий, юридичний, дипломатичний, діловий, рекламний, спортивний типи дискурсу. Статусно орієнтованим, проте неінституційним, є також спілкування незнайомих або малознайомих людей [4, 239]. Важливо зазначити, що інституційний дискурс історично змінюється – зникає суспільний інститут як особлива культурна система – і, відповідно, розчиняється у близьких, суміжних видах дискурсу, притаманний інституту, що зникає, дискурс як цілісний тип спілкування [4, 234].

Відповідно до прагмалінгвістичного підходу, В. І. Карасик протиставляє такі види спілкування, як серйозне – несерйозне (ігрове, гумористичне), ритуальне – неритуальне, інформативне – фасцинативне, фатичне – нефатичне, пряме – непряме. Такі параметри спілкування доповнюють і уточнюють ті типи дискурсу, які виділяються на соціолінгвістичній основі [4, 240]. Необхідно зазначити, що різні типи дискурсу рідко існують у чистому вигляді, відбувається взаємопроникнення різних типів дискурсу (наприклад поєднання наукового і політичного дискурсу, елементи ритуального дискурсу наявні майже у всіх видах дискурсу) [4, 240].

Відповідно до екстралінгвістичних умов та цілей спілкування в тій чи іншій сфері суспільної діяльності й лінгвальних характеристик тексту, А. Н. Кожин, О. А. Крилова і В. В. Одинцов пропонують власну типологію, що, як правило, збігається з функціонально-стильовою: дискурс науковий, офіційно-діловий, газетно-публіцистичний, розмовно-повсякденний (ці автори трактують поняття функціонального стилю й дискурсу як еквівалентні) [5, 91–129].

В. Бурбело зауважує, що дискурсивна тематизація полягає у визначенні основних суспільних, культурних сфер, які потребують формування та функціонування певного типу чи різновиду дискурсу. До таких сфер можуть належати різні галузі науки та відповідні суспільні інституції [2, 80]. Згідно з дослідницею, основні типи дискурсів визначаються за домінуючим комунікативним модулем та відповідними мовними і функціональними ознаками. Таким чином, розрізняють побутовий, пізнавальний, прописовий та художній дискурси, які мають певну кількість історично зумовлених різновидів [2, 82].

В. В. Красних вважає, що на статус типу дискурсу можуть претендувати лише національні дискурси (наприклад російський, англійський, іспанський та ін.) [6, 200]. Тобто в межах одного національного дискурсу виділяються дискурс поетичний, естетичний, науковий, критичний, педагогічний, юридичний, політичний. Поетичний дискурс, наприклад, – це дискурс поетичних текстів, які належать представникам конкретного національно-лінгвокультурного суспільства і

призначені для представників того ж національно-лінгвокультурного суспільства. Інакше кажучи, всі згадані різновиди “не є окремі типи (у точному значенні) дискурсу, а лише деякі модифікації останнього, певним чином «адаптовані» відповідно до тієї сфери, у якій він функціонує” [6, 202].

А. Д. Белова запропонувала класифікацію дискурсів із урахуванням двох основних чинників: сфер функціонування і характеру комунікації. За сферами комунікації виділені такі типи дискурсу: академічний, бізнес-дискурс, дипломатичний, переговорів, політичний, педагогічний, рекламний, релігійний, риторичний, сімейного спілкування, медичний, психотерапія/ НЛП, юридичний, ергодичний, Інтернет-дискурс. За характером комунікації – спонтанний, підготовлений, офіційний, неофіційний, чоловічий, жіночий, дитячий, дискурс підлітків, людей похилого віку, аргументативний, конфліктний, авторитарний, лайливий [18, 12].

Розмаїття пропонованих класифікацій є радше позитивним чинником у розвитку цієї галузі лінгвістичних досліджень. Класифікаційні розбіжності, які виникають унаслідок тієї чи іншої спрямованості інтересів дослідника, у більшості випадків є не взаємовиключними, а взаємодоповнювальними через дію принципу невизначеності: що більше ми будемо прагнути до максимально точної фіксації одних характеристик, описуючи яке-небудь явище, то більш невизначеними ставатимуть інші характеристики, додатково пов’язані з першими [4, 287].

І. С. Шевченко та О. І. Морозова провідними критеріями виділення типів дискурсу вважають ті, які пов’язані з категоріями дискурсу (адресатністю, ситуативністю, інформативністю, інтенціональністю, його стратегіями й тактиками, когезією, когерентністю, інтертекстуальністю та ширше – інтердискурсивністю) і можуть бути розрізнені у термінах семіотичної моделі – формальних, функціональних, змістовних критеріїв. Це означає, що увесь загал дискурсу можна розділити за тим чи іншим окремим критерієм (наприклад за критерієм форми дискурсу – усний і письмовий тип дискурсу; за видом мовлення – монологічний або діалогічний; за адресатним критерієм – інституційний і персональний; за умов різних загальних настанов, комунікативних принципів реалізуються аргументативний та гармонійний типи дискурсу; фокус на окремих властивостях адресанта й адресата зумовлює виділення дискурсів певних комунікантів і груп: за соціально-демографічним критерієм, за соціально-професійним критерієм, за соціально-політичним критерієм) [8, 234–235].

Як бачимо, різні автори подають різноманітні класифікації, залежно від того, який критерій чи які категорії є важливими для їхнього напряму дослідження, для потреб конкретного аналізу. Типологія дискурсу є також історично зумовленою, адже залежить від рівня розвитку критеріальної бази в конкретний період і постійно оновлюється та доповнюється. Цей процес навряд чи може бути завершений, адже поряд із новими типами дискурсу в процесі їх дослідження постійно з’являються, описуються та аналізуються численні підтипи дискурсу. Дослідник вибирає той принцип класифікації дискурсу, який є актуальним для сучасної лінгвістичної парадигми, відповідаючи вимогам його дослідження.

Література

1. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации.– К., 2003.– 304 с.
2. Бурбело В. Б. Сучасні концепції дискурсу та лінгвопрагматичні засади дискурсології // Вісн. “Іноземна філологія”.– Вип. 32–33.– К., 2002.– С. 79–84.
3. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. / Сост. В. В. Петрова; Под ред. В. И. Герасимова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова.– М.: Прогресс, 1989.– 312 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс.– М.: Гнозис, 2004.– 390 с.
5. Кожин А. Н., Крылова О. А., Одинцов В. В. Функциональные типы русской речи.– М.: Высш. шк., 1982.
6. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций.– М.: Гнозис, 2001.– 270 с.
7. Макаров М. Л. Основы теории дискурса.– М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003.– 280 с.
8. Шевченко І. С., Морозова О. І. Проблеми типології дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / За заг. ред. І. С. Шевченко: Моногр.– Х.: Константа, 2005.– С. 233–236.

Статтю подано до редколегії
16.04.2007 р.